Veikko Vaikkinen 23.6.25

Armeijan sotakirjeenvaihtajat Jatkosodassa

Tässä kirjoituksessa kerrotaan sotarintamalla toimineiden kirjoittajien ja kuvaajien työstä. Siihen eivät kuulu armeijan päämajassa toimineet sotilaat tai sodasta lehtiin kirjoittaneet siviilit.

Vähintäänkin 1900 -luvun alkupuolelta saakka on ollut demokraattisissa valtioissa selvää, että kansalaisilla on oikeus tietää, mitä sodassa tapahtuu. Kun Suomessakin sodat tuntuivat väistyneen 1920-luvulle tultaessa, armeijan tiedotustoimintaa ei juuri kehitetty. Tosin 1930 -luvun alkupuolella perustettiin armeijan yleisesikuntaan Puolustuslaitoksen Sanomakeskus. Vuonna 1938 se siirrettiin puolustusministeriöön nimellä Puolustusministeriön Sanomatoimisto. Sen toiminta oli kuitenkin lähinnä armeijaa koskevaa virallisluontoista ja yksisuuntaista tiedon jakamista tiedotusvälineille. Muut tavoitteet ja suunnitelmallisuus puuttuivat.

Tiedotuksen uusimistyö aloitettiin Ylimääräisten harjoitusten alkaessa Talvisodan kynnyksellä syksyllä 1939. Ylipäällikkö **Mannerheim** nimitti Sanomatoimiston päälliköksi res ltn **Kalle Lehmuksen**. Hän oli toiminut tätä ennen Suomen Sosialidemokraattisen puolueen tiedotussihteerinä. Tämä nimitys oli samalla kädenojennus poliittisen vasemmiston suuntaan. Sen toivottiin lisäävän yksimielisyyttä sotaponnistuksissa.

Talvisodan aikana ja sen jälkeen huomattiin, etteivät tehdyt viritykset vielä vastanneet tarkoitustaan.

Talvisota oli ankara ja lyhyt. Oli pakko keskittyä kansalaisia rohkaisevien torjuntavoittojen ilmoittamisiin ja vihollisen valhepropagandan torjumiseen. Sotilaiden ja kotirintaman yhteydenpito hoitui paljolti kenttäpostin välittämien kirjeiden kautta. Toki muutakin tehtiin, mutta se ei näkynyt julkisuudessa.

Perusteellisia muutoksia Jatkosodassa

Välirauhan aikana tiedottamista kehitettiin edelleen. Kapt Lehmus vieraili eräiden asiantuntijoiden kanssa keväällä 1941 Saksassa tutustumassa Saksan armeijan vastaaviin järjestelyihin.

Päämajaan perustettiin Lehmuksen johtama tiedotusosasto. Sille kuuluivat varsinaisen tiedotustoiminnan lisäksi myös valistustoiminta, rintamajoukkojen viihdytystoiminta, propaganda ja sensuuri. Viihdytystoimintaan kuuluivat teatteri-, kiertue-, elokuva-, ohjelma- ja kirjastopalvelut. Propagandatoiminnan osa-alueita olivat venäjänkieliset radiolähetykset, sotavankilehti, lentolehtiset ja vihollisen valhepropagandan torjuminen mm. kaiutinlähetyksin etulinjassa. Ymmärrettiin, että oikein tehty tiedottaminen on tärkeä osa kansakunnan sotaponnisteluja.

Kapt Kalle Lehmus Jatkosodan aikana. SA-kuva.

Rintamajoukkoihin perustettiin Saksan mallia soveltaen Päämajan alaisia tiedotuskomppanioita (TK). Niiden organisointi oli valmis hieman ennen Jatkosodan syttymistä kesäkuussa 1941, jolloin myös ensimmäiset palvelukseenastumismääräykset voitiin lähettää. Kokoontumispaikkana oli hämäläisen Vilppulan kirkonkylän kansakoulu.

Elokuun lopussa 1941 tiedotuskomppanioita oli 11, joista armeijakunnilla, yhdellä divisioonalla, meri-, ja ilmavoimilla sekä kotijoukoilla kullakin yksi. Lisäksi sodan alkupuolella divisioonaan verrattavalla Ryhmä Oinosella (RO) oli omansa. Niiden yhteisvahvuus oli sodan alussa noin 250 miestä. Määrä vaihteli sodan kuluessa. Miehet olivat armeijan lainsäädännön alaisia sotilaita velvollisuuksineen.

Nimistään huolimatta tiedotuskomppaniat eivät olleet läheskään armeijan taistelukomppanioiden vahvuisia. Oikeampi nimi olisi ehkä ollut tiedotusjoukkue. Kussakin niissä oli keskimäärin alle 30 miestä. Heistä oli varsinaisia rintamakirjeenvaihtajia noin 10.

Rintamakirjeenvaihtajat, TK-miehet, olivat jo nimeä saaneita kirjoittajia. Esimerkiksi toimittajia. Komppanioihin saattoi kuulua ajoittain myös piirtäjiä, valo- ja elokuvaajia, vieläpä joissakin tapauksissa radioselostajia. Muu henkilöstö oli huolto- ym. sota-ajan vaatimaa henkilöstöä. Heidän keski-ikänsä oli taistelujoukkojen vastaavaa hieman korkeampi.

Noin puolet heistä oli sotilasarvoiltaan reservin upseereita. Loput kuuluivat aliupseeristoon tai miehistöön, mutta heidät nimettiin nyt upseereihin rinnastettaviksi sotilasvirkamiehiksi. Näin haluttiin nostaa sotilasvirkamiesten arvostusta upseeritasolle siinä kuitenkaan käytännössä onnistumatta. TK-miehet kantoivat pistoolia itsepuolustusta varten, mutta taistelutoimiin he osallistuivat vain pakon sanelemissa poikkeustapauksissa.

TK-miehissä palveli sodan aikana yli sata toimittajaa ja parikymmentä kirjailijan aseman saavuttanutta. Kirjoittajista voidaan mainita mm. **Martti Haavio** (P Mustapää), **Olavi Paavolainen**, **Arvi Kivimaa**, **Aarne Haapakoski** (Outsider), **Simo Puupponen** (Aapeli), **Sulo Kolkka**, **Unto Varjonen**, **Veikko Ennala**, **Matti Kurjensaari**, **Oiva Paloheimo**, **Olavi Siippainen**, **Heikki Asunta** ja **Unto Seppänen**. Valo- ja elokuvaajia olivat mm. **Kim Borg**, **Teuvo Tulio**, **Pertti Himberg**, **Esko Töyri** ja **Osmo Harkimo**. Piirtäjistä tai maalareista voi mainita **Erkki Tantun**, **Aarne Nopsasen**, **Onni Ojan**, **Björn Landströmin** ja **Kari Suomalaisen**. Radioreportaaseja tekivät **Pekka Tiilikaisen** lisäksi **Enzio Sevon** ja **Martti**

Jukola. Kirjoitukset julkaistiin nimettöminä. TK-miesten palveluyksiköt vaihtelivat jonkin verran sodan kuluessa eivätkä kaikki olleet palveluksessa koko sodan aikaa.

TK-mies kirjoitti vaikka puun juurella, kuten tämä vänrikki Ruskealassa elokuun alussa 1941. SA-kuva.

Poseerauskuva TK -miehestä kirjoittamassa viholliselta vallatun panssarivaunun päällä. Antrea elokuu 1941. SA-kuva.

Mitä kirjoitettiin ja kuvattiin

Ohjeiden puuttuessa monet kirjoitukset olivat aluksi kuivia ja uutisluontoisia, toiset taas sentimentaalisia vuodatuksia. Molemmat merkityksettömiä 1. Tiedotuskomppanian päällikkö Martti Haavion mukaan. Ensimmäisessä ohjeessa tiedotuskomppanioille määritetiin tavoitteeksi *”saada koko kansa eläytymään armeijan taistelutoimintaan päivittäin ja siten terästämään kansan voitontahtoa”*.

Haluttiin, että sodasta kirjoitetaan kotirintaman väestölle elävästi ja luodaan vakuuttava kuva armeijan toiminnasta. Luovuttiin kuluneista sanonnoista tyyliin *”meidän poikamme…”.* Sodan kuluessa annettiin lisää kirjoitusohjeita.

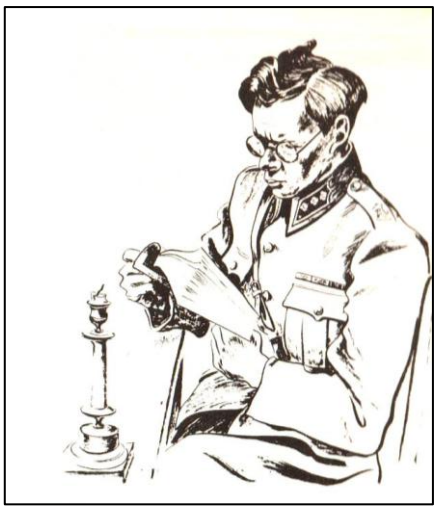

Martti Haavio Aunuksen Nurmoilassa marraskuussa 1941.Piirros: TK-piirtäjä Aarne Nopsanen. SA-kuva.

Yleisimpiä ja samalla halutuimpia aiheita olivat taistelukuvaukset. Muita olivat mm. kunnostautuneet yksittäissotilaat, huoltoa, kuljetusta ja lääkintää koskevat kuvaukset, lotat ja sotilaskotisisaret, puhdetyöt, juhlapyhien vietto, Karjalan paikkakunnat, ihmiset ja tavat, evakot, vihollisen oudot tavat ja julmuus ym. sellaiset aiheet, joista kotirintaman ihmisten tiedettiin tai arveltiin olevan kiinnostuneita. Karjalan evakoille monet kirjoitukset olivat paitsi mielenkiintoisia, myös tunteita herättäviä. Eivät vähiten ne, joissa kerrottiin entisille asuinpakoilleen palanneiden ihmisten elämästä peltotöineen. Kirjoitukset sisälsivät samalla varsinkin miesväen kaipaamaa seikkailukerrontaa sankareineen.

Omia tappioita ei ilmoitettu tarkasti. Usein mainittiin kyllä ”kovista taisteluista”, joista lukijat saattoivat päätellä yhtä ja toista. Lisätietoa saatiin lomalle tulleilta sotilailta, vaikka hekään eivät olisi saaneet puhua kaikkea.

TK-piirtäjät eivät kaihtaneet sodan synkkää puoltakaan. Aarne Nopsasen piirros kesäkulta 1944. Aseveli tukee haavoittunutta tai henkisessä sokkitilassa olevaa vetäydyttäessä vihollisen tulijyrän alta. SA-kuva.

Kirjoituksia elävöittämään toivottiin ja myös saatiin valo- ja piirustuskuvia. Kirjoituksista yli 80 % koski maarintaman toimintaa. Osansa saivat toki myös ilma- ja merivoimat.

Jo ennen kirjoitusten lähettämistä Päämajaan niitä korjailtiin sekä tyylillisesti että asiallisesti lähettävissä joukko-osastoissa. Tätä ei tehty ensisijaisesti sensuurihengessä, vaan parantamalla kirjoitustyyliä, oikeinkirjoitusta ja ettei kirjoitus sisältänyt terminologisia kömmähdyksiä.

Viholliselle suunnattu suomalainen vastapropaganda ei syyllistynyt räikeisiin valheisiin vihollisen tapaan, koska sellaisen tiedettiin vaikuttavan juuri päinvastaisesti kuin mitä oli tarkoitettu.

Sodan kääntyessä vuoden 1942 alkupuolelta asemasodaksi mielialat olivat sekavat. Miksi omien joukkojen eteneminen oli pysähtynyt, mutta vihollinen pystyi hyökkäämään? Uhreja tuli lisää, vaikka vähemmän kuin etenemisvaiheessa. Toiveajattelu oli sodan alussa levinnyt laajalle kansalaispiireihin. Oli jouduttu kahtiajakoiseen tilanteeseen: luottamus omaan armeijaan oli välttämätöntä, mutta realiteetitkin olisi nähtävä.

Vuonna 1943 kiellettiin vihollista halventavat kirjoitukset. Sama koski radiossa ja yleisötilaisuuksissa esitettäviä ohjelmia. Valtion ja armeijan johdolle oli selvinnyt, että sodan lopputulos on jokin muu kuin alun perin toivottu. Siksi ei ollut syytä halventaa vihollista eikä luoda oman kansan keskuudessa mielikuvaa vihollisen mitättömyydestä ja voittamattomasta omasta armeijasta.

Kaikkea ei julkaistu

TK-miehet kirjoittivat kaikkiaan noin 7 800 kirjoitusta, joista ennakkotarkastuksessa hyllytettiin noin 1 100. Tarkat luvut vaihtelevat hieman eri tietolähteiden mukaan.

Hyllyttäminen ei välttämättä tarkoittanut lopullista hylkäämistä, vaan etteivät ne sopineet julkaistavaksi juuri tässä tilanteessa. Sanonnan ”tässä tilanteessa” syy vaihteli sodan mittaan, eikä sitä voitu etukäteen määritellä.

Kirjoituksista ei saanut ilmetä, missä ja milloin kirjoituksen tapahtumat sattuivat, kuinka suuri oli suomalainen joukko ja kuka oli päällikkö. Eikä tehtävän tarkoitus. Ei saanut olla tahattomia viestejä viholliselle esimerkiksi sen huonosti peittämistä miinoista. Se olisi ollut selvä viesti, että naamioikaa miinanne paremmin. Kirjoituksissa ei luonnollisesti saanut käsitellä muiden kuin kuvauksen kohteena olevan joukon toimintaa, puhumatta esimerkiksi sodan lopputuloksen ennakoinnista. Kaukopartiomatkojen kuvauksia ei julkaistu eikä panssarilaiva Ilmarisen tuhoutumista syyskuussa 1941, jossa kaatui (hukkui) rautulainen matruusi **Lauri Vaskelainen**. Venäläisten partisaanien tekemistä siviiliväestön murhista ei kirjoitettu niiden raakuuden vuoksi.

Kirjoitusten hyllytys tietenkin herätti närää kirjoittajissa, ja he toivoivat palautetta hyllyttämisen syistä. Näin tehtiinkin, mutta kaikkia merkinnät ”*liian yksityiskohtainen*”, ”*odottaa sodan päättymistä*” tai ”*ajankohta sopimaton*” eivät tyydyttäneet.

Tiedotusväen yhteistoiminta täällä olevien saksalaisten joukkojen kanssa oli jonkin verran kiusallista. Suomalainen tiedotusväki alkoi jopa vältellä sitä. Suomalaiset katsoivat tarkasti, mitä aineistoa sopi saksalaisille antaa, kun ei oltu varmoja sen jatkokäytöstä. Päämajaan

nimettiin kuitenkin saksalainen yhteysupseeri TK-asioiden hoitamiseksi. Suurempia törmäyksiä heidän kanssaan ei sattunut.

Kirjoitusten jakelu lehdistölle

Kirjoitukset olivat haluttuja lehdistön piirissä. Erityisesti sodan alku- ja loppuvaiheessa. Niitä lähetettiin valtakunnallisille ja myös paikallislehdille. Samoin aikakauslehdille. Jakelun suoritti Valtion tiedotuslaitos. Helsingin Sanomille, Uudelle Suomelle ja Suomen Sosialidemokraatille jaettiin muutamia kymmeniä yksinoikeudella muiden artikkelien lisäksi. Samoin muutamille maakuntalehdille. Luonnollisesti tämä herätti ärtymystä, kun monet lukijat olisivat halunneet lukea tunnettujen TK-miesten, esim. kansatieteilijä ja runoilija Martti Haavion hyvin tehtyjä kirjoituksia. Tämän kirjoittaja ei tiedä, maksoivatko lehdet kirjoituksista. Joka tapauksessa kaikkia ei jaettu kaikille, mutta jälkikäteen jakelua on pidetty kohtuullisen tasapuolisena.

TK-miesten maine rintamajoukoissa

Jo heti alusta lähtien TK-miesten toimintaa alettiin arvioida ja arvostella. Armeijakuntien ja sotatoimiyhtymien esikunnat yrittivät puuttua rintamakirjeenvaihtajien työhön, vaikka he olivat suoraan päämajan tiedotusosaston alaisia. Kirjeenvaihtajia oli liikaa ja TK-upseerit olivat niiden mukaan pois taisteluvahvuudesta. Arvosteluissa oli nähtävissä myös halu pitää TK-toiminta sotatoimiyhtymien omassa komennossa.

Myös rintamamiehet arvostelivat TK-miehiä, kuinkas muuten. Heitä saatettiin pitää herrankekkuleina ja todellista sotaa tuntemattomina. Puhuttiin myös, etteivät he uskalla liikkua uloimmissa taisteluhaudoissa. Sotilasvirkamiehen arvomerkkien kantajia saatettiin nimitellä koiraslotiksi. Tuo nimitys pitää kuitenkin suhteuttaa omaan aikansa tilanteeseen eikä nykyajan yhteiskuntaan.

Luonnollisesti TK-miehissä oli erilaista ainesta, mutta yleisesti he eivät lymyilleet takana. Heitä kehotettiin tutustumaan hyvin etulinjan olosuhteisiin, toisaalta taas kiellettiin menemästä sinne, missä kaatumisvaara oli suuri. Nämä ohjeet koettiin joidenkin TK-miesten keskuudessa ristiriitaisiksi. TK-miehiä kaatui 13 ja haavoittui 30. Näistä suurin osa tapahtui sodan alkuvaiheessa 1941 ja loppuvaiheessa 1944, kuten taistelujoukoissakin.

Kritiikkiin oli aihetta, jos jutussa oli asiavirheitä. Joko kirjoittajan tai valokuvaajan. Jos esim. kuvateksti, kuva tai kirjoitus eivät täsmää keskenään, syntyy epäaitouden vaikutelma. Paha virhe on myös väärä sotaterminologia.

TK-miesten toiminnasta keskusteltiin taistelujoukkojen parissa varsinkin asemasodan aikana, mutta yksimielisyttä ei saavutettu. Toisaalta ei ollut yhtä totuuttakaan.

Kuvia myös Raudusta

SA-kuvissa sodan ajalta on kolmisen sataa valokuvaa Raudun alueelta. Eniten kuvia on sodan alkupuolelta, joissa on vihollisen hävittämää Rautua. Muun muassa molempien kirkkojen, aseman, yksittäisten talojen rauniota tai mitä niistä oli jäljellä. Myös vihollisen karkottamisesta sodan alkupuolella vanhan rajan taakse on useita kuvia. Asemasodan ajalta kuvia on mm. Kilpasillan lentokentältä, 15. Divisioonan tilaisuuksista sekä

linnoitustöistä. Samoin Mannerheimin käynnistä Raasulissa. Vihollisen massiivisen hyökkäyksen alettua kesäkuussa 1944 kuvia on vain vähän, mikä on ymmärrettävää.

TK-toiminnan merkitys jälkikäteen arvioituna

Päämajan tiedotustoiminta oli eräs armeijan ylijohdon väline sopeuttaa sen työ ja tavoitteet riidattomaksi kokonaisuudeksi. Jälkeen päin arvioituna sen on voitu katsoa toimineen tarkoituksenmukaisella tavalla. FT **Lasse Lehtisen** mukaan eräänä todisteena tästä voidaan pitää sitä, että se selvästi edesauttoi kansan yhteisen tahdon säilymistä myös sodanjälkeisinä levottomina aikoina. Vain pieni osa suomalasista halusi antautua viholliselle ja muuttaa yhteiskuntajärjestelmän. Enemmistö halusi säilyttää demokratian ja koetun valtiojärjestelmän, mikä kantoi maata läpi ns. vaaran vuosien ja kylmän sodan vaikean ajan.

___

TK miesten kirjoituksista on säilynyt meidän päiviimme noin 75%. Ei ole varmaa tietoa siitä, oliko häviämisiin syynä huolimaton arkistonhoito vai tietoinen hävittäminen valvontakomission pelossa. Kuvia on SA-kuvagalleriassa, joka on maksutta kaikkien käytettävissä.

Kirjallisuutta ja lähdeaineistoa

Martti Haavio:	Me marssimme Aunuksen teitä. Päiväkirja 1941- 42. WSOY 1969.
Lasse Lehtinen:	Sodankäyntiä sanoin ja kuvin. WSOY 2006
Touko Perko:	TK-miehet jatkosodassa. Päämajan kotirintaman propaganda 1941 - 1944 . WSOY 1974.
Olavi Paavolainen:	Synkkä yksinpuhelu. Otava 1946.
Helena Pilke:	Rintamakirjeenvaihtajat ja Päämajan sensuuri 1941-1944. SKS 2011.
Sotatieteen laitos:	Talvisodan historia, osa 4. WSOY 1979.
Sotatieteen laitos:	Suomen puolustuslaitos 1918 - 1939. WSOY 1988.
Maanpuolustuskorkeakoulun Historian laitos:	Jatkosodan historia, osa 6. WSOY 1994.